

БИЗНЕС ТУЗИЛМАСИНИНГ КОГНИТИВ УСТУНЛИК ТИЗИМИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Матёкубова Дилфуза Олимбоевна,
Урганч давлат университети, доцент.

Аннотация. Ушбу мақолада бизнес тузилмасининг когнитив устунлик тизимини шакллантириш билан боғлиқ тадқиқот олиб борилган ва натижада бизнес тузилмасининг инновацион ривожланишини диверсификация қилиш босқичлари ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: бизнес тузилма, инновация, инновацион ривожланиш, иқтисодиётни интеллектуаллаштириш, диверсификация.

Кириш. Бизнес тузилмаларининг инновацион ривожланишини бошқариш муаммоларининг назарий асосларини ўрганиш, айниқса, иқтисодиётни интеллектуаллаштириш шароитида диверсификациянинг муҳим ролини қайд этиш имконини берди. Ҳозирги вақтда бизнес қайси босқичда эканлигини аниқлаб, бизнес тузилмасини бошқаришнинг тўғри механизмини танлаш, барча зарур рискларни ҳисобга олиш ва соҳада самарали рақобатлашиш имконини берадиган тўғри қарорлар қабул қилиш мумкин.

Тадқиқот методологияси. Ушбу мақолада бизнес тузилмаларини когнитив устунлик тизимини шакллантиришнинг қиёсий тавсифини тадқиқ қилиш борасида иқтисодий, қиёсий, таҳлил қилиш ва танлама кузатиш, статистик усуллардан самарали фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Бизнес тузилмаси ҳаётий циклининг ҳар бир босқичи муайян ташкилий тузилма ва бошқарув воситаларини талаб қилади. Инновацион фаолиятни амалга оширувчи бизнес тузилмасининг ҳаёт айланиши ҳам ташкилотнинг ҳаёт циклининг классик концепциясига мос келади ва қуйидаги босқичларни ўз ичига олади:

- 1) яратилиш, туғилиш ёки шаклланиш;
- 2) ўсиш;
- 3) етуклик;
- 4) қарилик, пасайиш, чириш ёки тугатиш;
- 5) тикланиш. Векторли ёндашув бизнес тузилмасини инновацион ривожлантириш

стратегияси сифатида диверсификацияни назарда тутуди, бунда инновацион вектор диверсификация объектини белгилайди.

Шундай қилиб, диверсификация ва инновацион ривожланиш жараёнлари ўртасидаги муносабатларни тавсифлаш учун тушунчалар мазмунига таъриф берилади:

а) ресурс, жараён, натижа ва бошқарув таъминотидаги ўзгаришларни қамраб олувчи диверсификация, когнитив компонентга асосланган "инновацион ривожланишни диверсификация қилиш";

б) илҳомлантирувчи диверсификация жараёнларини ўз ичига олган когнитив диверсификация;

в) иқтисодий интеллектлаштириш шароитида когнитив хусусиятларни касб этадиган ва доимий характерга эга бўлган ҳодиса сифатида бизнес тузилмасининг инновацион ривожланишини диверсификация қилиш. Жамиятни глобал ахборотлаштириш психологик, ижтимоий, когнитив ва ҳиссий омилларнинг турли иқтисодий вазиятларда одамларнинг қарорларига таъсирини ўрганадиган хулқ-атвор иқтисодийни долзарблаштиради.

Глобал миқёсда унинг объектини бизнес тузилмаси деб ҳисоблаш мумкин, унинг рақобатбардошлиги, биринчи навбатда, когнитив омил таъсири остида самарали бошқарув қарорларини қабул қилишга боғлиқ. Хулқ-атвор иқтисодийи муҳим хавф ва ноаниқлик билан ажралиб турадиган инновацион фаолиятни амалга ошириш жараёнида бошқарув қарорларини қабул қилиш соҳасида алоҳида қизиқиш уйғотади (1-расм).

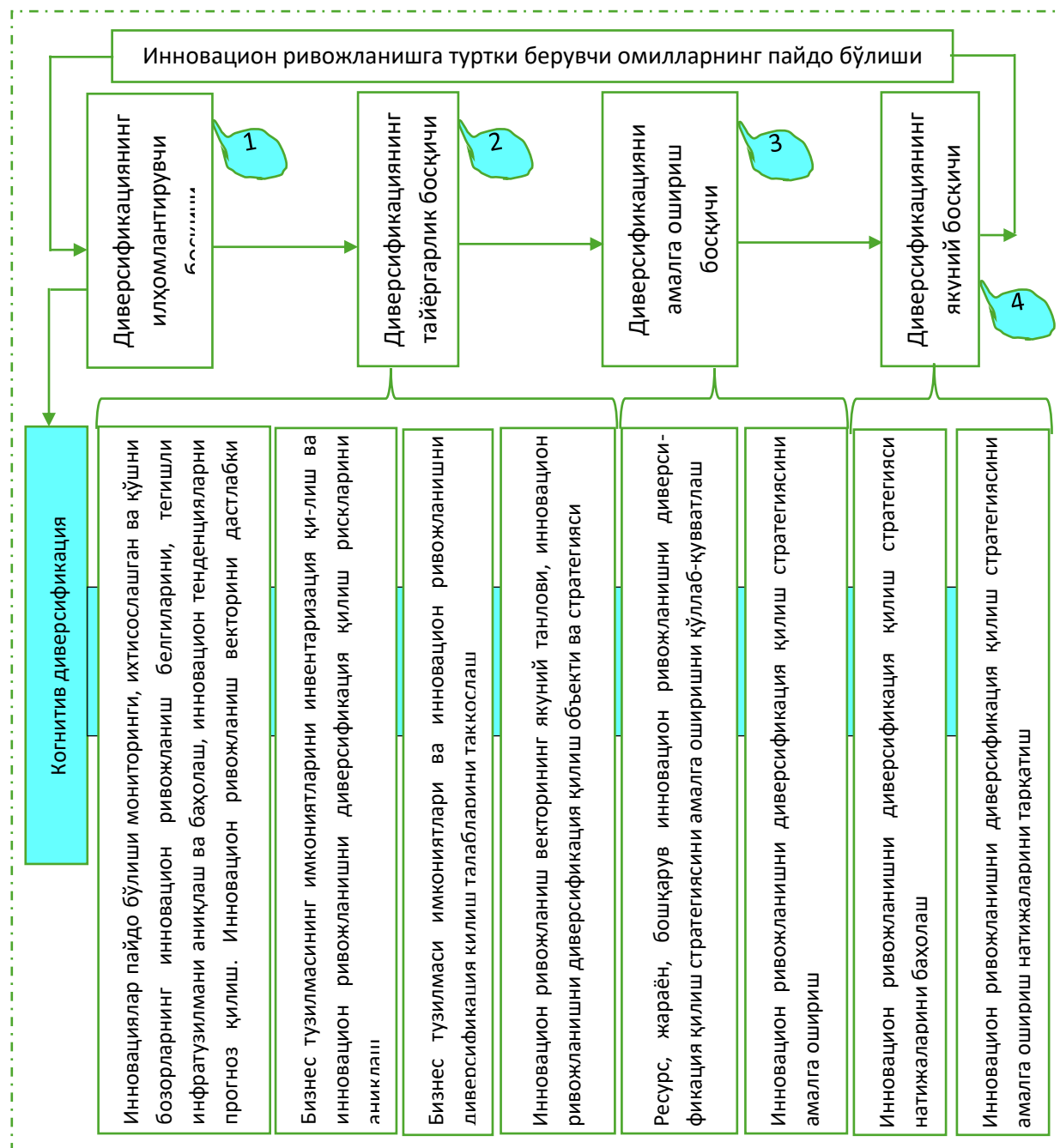
Бизнинг ёндашув когнитив диверсификацияни ажратиб кўрсатишни ўз ичига олади - бу алоҳида объектга эга бўлган диверсификация - бизнес тузилмаси ходимлари, мақсад - интеллектуализация оқибатларининг қутбилигини биладиган, қила оладиган мутахассислар жамоасини шакллантириш. инновацион ривожланишнинг самарали векторини танлаш ва рақобатбардош натижаларга эришиш, яъни бизнес тузилмасининг инновацион ривожланишини диверсификация қилишнинг барча босқичларида, айниқса унинг бошида бошқарув қарорларини онгли равишда қабул қилишни таъминлайди.

Шу сабабли, когнитив диверсификация ҳисобига диверсификация турлари таснифини кенгайтириш таклиф этилади, чунки бу самарали инновацион ривожланишга қаратилган онгли бошқарувнинг калитидир.

Бу бизнес тузилмасининг инновацион ривожланишини диверсификация қилишни иқтисодий интеллектлаштириш шароитида когнитив асосларга эга бўлган ва доимий хусусиятга эга бўлган ҳодиса сифатида аниқлаш имконини беради.

Тадбиркорлик тузилмаларининг инновацион ривожланишини бошқариш муаммоларининг назарий асосларини ўрганиш, айниқса, иқтисодий интеллектлаштириш шароитида диверсификациянинг етакчи ролини қайд этиш имконини берди. Иқтисодий интеллектлаштириш жуда кўп турли хил алоқаларни ўз ичига олади, улар орасида генетик алоқалар муҳим рол ўйнайди, бу эса уни шакллантиришнинг фазовий-вақт тартибини белгилайди. Ҳар қандай фундаментал иқтисодий жараён каби иқтисодий интеллектлаштириш ҳам мураккаб, кўп босқичли шаклланиш ва ривожланиш йўлидан ўтади.

Дастлабки босқичда иқтисодий интеллектлаштириш унинг ишлаб чиқариш муносабатлари таркибий қисмларининг ички ўзаро боғлиқлигининг муҳим белгиларининг йўқлиги билан тавсифланган оддий тенденция кўринишига эга эди. Билимлар тўпламини алмаштириш тасодифий, детерминистик бўлмаган. Ушбу босқичда мунтазам мушак иши ишлаб чиқарувчилар энг оддий билимларни қўллашга ҳаракат қилган иш билан муваффақиятли рақобатлашди.

1-расм. Бизнес тузилмасининг инновацион ривожланишини диверсификация қилиш босқичлари¹

Шу билан бирга, билим собит эмас эди, уни тўплаш ва узатиш анъаналари йўқ эди ва шунинг учун уларнинг тасодифий қўлланилиши иш сифати ва унумдорлигига сезиларли таъсир кўрсатмади. Иқтисодий интеллектлаштиришнинг тизимли сифатлари эндигина шакллана бошлади. Ҳозирги вақтда интеллектуал салоҳиятнинг шаклланиши ва ривожланиши саноат иқтисодий тизимини интеллектуал деб аталадиган

¹ Муаллиф ишланмаси

тизимга айлантириш билан жамият ва иқтисодиётни ахборотлаштириш жараёнининг ўсиши билан тавсифланади.

"Интеллектуализация" таърифи турли хил оммавий ахборот воситаларида содир бўладиган индивидуал ва жамоавий интеллектнинг шаклланиши ва ривожланиши жараёни, шунингдек, уларнинг ахборот ва технологик ўзаро боғлиқлиги ва қўллаб-қувватланиши сифатида қаралади. Сўнгги йилларда олимлар иқтисодий тадқиқотларда "интеллектуаллаштириш" таърифидан кенг фойдалана бошладилар, "иқтисодни интеллектуаллаштириш", "интеллектуал иқтисодиёт", "ахборот иқтисодиёти", "билимга асосланган иқтисодиёт", "интеллектуал иқтисодиёт" каби таърифларни қўллаб бошладилар [1].

Интеллектуал капиталнинг иқтисодий объектга интеллектуал капиталнинг таркибий қисмларини доимий равишда жалб қиладиган, ишлаб чиқарадиган, тақсимлайдиган, шу билан капиталнинг турли турларини ўтказиш ва тарқатиш, янги ва махсус билимларни илгари суриш каби рағбатлантирувчи таъсири сифатида қаралади. Ташкилий интеллект интеллектуализация туфайли табиий капитални тўпланган интеллектуал энергия ва ижтимоий ишонч - ижтимоий капиталдан фойдаланган ҳолда жамиятнинг биоижтимоий эҳтиёжларига айлантириш имконини беради.

Иқтисодни интеллектуаллаштириш замонавий дунёда, глобаллашув шароитида бундай оммавий ҳодиса эканлигини таъкидламасдан, интеллектуал капитал ва интеллектуал ресурслардан фойдаланиш масалалари биринчи ўринда турадиган иқтисодиётдир. "Иқтисодиётни интеллектуаллаштириш" атамаси остида номоддий ишлаб чиқариш яъни: билим, ахборот, дастурий таъминот, кадрлар тайёрлаш тизими омиллари муҳим рол ўйнайди.

Мамлакатнинг интеллектуал капиталини ташкил этувчи ва иқтисодиётни интеллектуаллаштириш жараёнини таъминловчи ривожланган фан ва олий таълим тизимларисиз иқтисодий ўсишнинг юқори суръатларини таъминлашнинг иложи йўқ. Иқтисодий ўсишнинг муҳим омил сифатида иқтисодиётни интеллектуаллаштириш жараёнининг ривожланишини мавжуд муаммолар чеклаб қўймоқда. Асосийси, инвестицияларни қўллаб-қувватлашнинг паст даражаси, бу истиқболли кадрларнинг чиқиб кетишига ва унинг асосий йўналишлари самарадорлигининг пастлигига олиб келади.

М.К.Ахтямов ва бошқалар [2] таъкидлаганларидек, "иқтисодни интеллектуаллаштириш" иқтисодиётни ривожлантиришнинг замонавий тенденцияси бўлиб, у инновацион фаолиятни рағбатлантиришда намоён бўлади. Д.А.Зарипова [3] "интеллектуал иқтисодиёт" атамаси остида ишлаб чиқариш ва истеъмол қилиш бир вақтнинг ўзида инсоннинг ҳар томонлама ривожланишини ва унинг ҳаёт шароитларини кенгайтирилишини таъминлайдиган шундай қадриятлар яратилган иқтисодиётни белгилайди. , шу жумладан, албатта, ҳаётнинг иқтисодий бўлмаган қадриятларини билвосита такрор ишлаб чиқариш. Замонавийликнинг муҳим хусусияти - ҳар бир ишлаб чиқарилган маҳсулотда ақлнинг ортиб бораётган оғирлиги.

В.В.Касаткинининг хулосасига кўра, ахборот инқилобининг таркибий қисми ахборот иқтисодиётидир [4]. Ахборот иқтисодиётида иқтисодий фаолият асосан ишлаб чиқаришнинг барча бошқа шакллари шу мақсадда самаралироқ ва кўпроқ моддий бойликлар яратиш қилиш учун ахборотни ишлаб чиқариш ҳамда қўллашдир. Саноат ишлаб чиқариши ахборот хизматларини ишлаб чиқариш билан алмаштирилади.

Бироқ “ахборот иқтисодиёти” билан бир қаторда янги атама ҳам тобора кенг тарқалмоқда. Узоқ муддатда жаҳон цивилизацияси тараққиёти парадигмасига айланган иқтисодий тараққиётнинг янги маъносини акс эттирувчи иқтисодиётни интеллектуаллаштириш, яъни билимга асосланган иқтисодиёт ёки “ақлли иқтисодиёт”ни яратишдир. Бу жараён доирасида асосий эътибор “ахборот”дан “билим”га, “ахборот иқтисодиёти”дан “билим иқтисодиёти”га ўтказилади.

Бу сўнгги йилларда “ахборот жамияти” ҳақида эмас, балки “интеллектуал жамият” ҳақида кўпроқ гапиришга асос беради. Бу босқичда ахборот манба ҳисобланиб манба материал, разведка, асосий фаол омилга айланади. Бошқа томондан, разведка маълумотни яратиш учун зарурий шартдир. Шундай қилиб, учта “Мен” тамойилига асосланган ахборот, инновация, ақл каби ёпиқ занжир олинади. Бу борада, В.Л. Иноземцев “билимга асосланган иқтисодиёт” атамасида илмий билимлар ва уларнинг эгаларининг махсус ноёб малакалари моддий ва номоддий ишлаб чиқаришни ривожлантиришнинг асосий манбаи ҳамда асосий омилига айланган иқтисодиётни тушуниш кераклигини таъкидлайди [5].

М.С.Пашкевич ва О.Ю.Чуриканова [6] “когнитив иқтисодиёт” атамаси ишлаб чиқариш соҳаси ва бизнес сунъий интеллект, маълумотларни қайта ишлашнинг ақлли тизимлари, интеллектуал ахборот тизимлари ва бошқалар усуллари ва моделларидан фойдаланадиган иқтисодиётни англатади. Фикримизча, иқтисодиётни интеллектуаллаштиришнинг замонавий шароитларини тавсифлашда ҳар қандай иқтисодий муаммоларни ҳал қилишда когнитив ёндашувни қўллаш зарур.

Хулоса. Когнитив ёндашув асосий эътиборни инсоннинг иқтисодиётдаги роли ва унинг билиш қобилиятининг ортиб боришига қаратади, уни когнитив фаолият жараёнида билим ҳосил қилувчи иқтисодий муносабатларнинг ўзига хос элементи сифатида етакчи мавқега олиб келади.

Иқтисодиётни интеллектуаллаштириш когнитив иқтисод сифатида қаралиши керак, у иқтисодиётда билимларни бошқариш, иқтисодиётда интеллектуал тизимлардан фойдаланиш, тилшунослик, психология, биология, нейрофизиология, антропология, мантиқ, информатика ва сунъий интеллектнинг турли назариялари каби фанларни қўллашга асосланган когнитив технологияларни иқтисодиётда қўллашни ўз ичига олади. “Билим” каби мураккаб тушунчанинг таърифида маълум ноаниқлик ва хилма-хилликка қарамай, бутун билимлар мажмуасини синфларга бўлиш мумкин. Билимларни таснифлаш билимларни бошқариш жараёнида фойдаланиладиган маълумотларнинг мақсадига қараб амалга оширилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Kovtunenکو Yu.V. Diversification of innovative development of business structures in the context of intellectualization [monograph] / Yu.V. Kovtunenکو. – Schweinfurt: Time Realities Scientific Group UG (haftungsbeschränkt), 2019. – 405 p.
2. Инновационное развитие предпринимательства в экономике знаний / М.К. Ахтямов, О.У. Юлдашева, Н.А. Кузнецова – М.: Креативная экономика, 2011. – С.33.
3. Зарипова Д.А. Интеллектуализация экономики как объективный процесс развития городской агломерации/ Д.А.Зарипова// Transport business in Russia. – С. 187-188
4. Касаткина В.В. Теоретическая модель формирования человеческого капитала в контексте процесса интеллектуализации экономики/ В.В. Касаткина// Виртуальное пространство. – С. 18-21
5. Иноземцев В.Л. Интеллектуализация экономики: инновационное производство и человеческий капитал [Электронный ресурс] / В.Л. Иноземцев // Инновации. – 2003. – №1. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.harmony.com.ua/text/2216.html>
6. Пашкевич М.С. Когнитивная экономика: проблемы и перспективы для регионов/М.С. Пашкевич, О.Ю. Чуриканова // Бизнес Информ. – 2014. – №12. –С. 8-13.